

İNGİLİS DİLİNDƏ KOMMUNİKATİV KOMPETENSİYANIN FORMALAŞMASI VƏ ONUN CÜMLƏDƏ DİSKURSİV, SOSİOLİNGVİSTİK, STRATEJİ ROLU

Giriş. Məlum olduğu kimi, kommunikativ kompetensiya aşağıdakı əsas komponentlərdən ibarətdir: *grammatik kompetensiya, diskursiv kompetensiya, sosiolingvistik kompetensiya, strateji kompetensiya*. Grammatik kompetensiya dilin lüğət tərkibi, sintaksis, morfoloji, fonologiya ilə əlaqədar olduğu halda, diskursiv kompetensiya nitqin səlisliyi, nətiqlik məharəti, sosiolingvistik kompetensiya ritorika, bədii ifadələr, dialekt, üslub xüsusiyyətləri, sosiomədəni sənətdə, strateji kompetensiya isə nitqin sərbəstliyi və təbiiyi ilə əlaqələndirilir (canale and swain). Avropa Şurasının nəzdində Mütəsir Dillərin Tədrisi Mərkəzinin eksperti, tanınmış dilçi-alim Van Ek tərəfindən təqdim edilmiş təsnifatda kommunikativ kompetensiyam 6 komponenti göstərilir. Belə ki, qrammatik (lingvistik), diskursiv, sosiolingvistik və strateji kompetensiyalardan ibarət olduğu halda sosial və sosiomədəni kompetensiyalar əlavə edilir. “Kommunikativ kompetensiya” terminini “kommunikativ dil qabiliyyəti” termini ilə əvəz edən Bachman and Palmer onun 3 komponentdən ibarət olduğunu deyirlər: dil kompetensiyası, strateji kompetensiya və onları idarə edən psixoloji mexanizmlər. 2001-ci ildə Avropa Şurası tərəfindən təqdim edilmiş təsnifatda kommunikativ kompetensiyamın aşağıdakı 3 komponenti təqdim edilir: sosiolingvistik, lingvistik və pragmatik. Bununla bərabər, pragmatik . kompetensiyaları səciyyələndirən xüsusiyyətləri müəyyənləşdirərkən, onların dil istifadəçilərinin nitqi idarə edən prinsiplər haqqında məlumatlı olduqlarını müəyyənləşdirərkən, aşağıdakı əsas prinsipləri göstərilir: nitqin təşkil edilməsi (diskursiv kompetensiya); kommunikativ funksiyaların həyata keçirilməsinin təmin edilməsi; nitq prosesinin ardıcılığının təmin edilməsi, nitqin struktur cəhətdən təşkil edilməsi.

J.Asher yazır: “Beləliklə, kompetensiyaya dil öyrənmələrin və dil istifadəçilərinin cümlələri ardıcıl şəkildə təşkil etməklə nitq prosesinin səlisliyini təmin etmək qabiliyyəti və bununla əlaqəli olan müvafiq qabiliyyətləri nəzərdə tutur. Belə ki, diskursiv kompetensiya dil öyrənmələr və dil istifadəçiləri aşağıdakı bilik və bacarıqlara yiyələnməlidirlər: nitq prosesini struktur cəhətdən düzgün təşkil etmək və idarə etmək qabiliyyəti; nitqin mövzusunu müəyyənləşdirmək, nitq prosesini müəyyən mövzu ətrafında təşkil etmək qabiliyyəti; nitqin səlisliyi və təbiiyini təmin etmək, məntiqi ardıcılığın təmin etmək qabiliyyəti; nitqin stilistik adekvatlığı təmin etmək qabiliyyəti; nitqin ritorik cəhətdən səmərəliliyini təmin etmək qabiliyyəti; nitq prosesində birgə fəaliyyət prinsipinə riayət etmək bacarığı. Beləliklə, diskursiv kompetensiya müvafiq olan səlislik, məntiqilik, rabitəliliyi riayət etməklə təşkil edilmiş və cümlədən uzun olan hekayə, danışmaq, məktub və s. bu kimi nitq formalarını anlamaq və yaratmaq kimi müəyyən edilə bilər” (1, s. 123).

Mətnədə olan hər hansı element və onun şərh üçün əhəmiyyətli olan digər elementin arasında olan semantik əlaqələrə koeziya deyilir. Problemi araşdıraraq tədqiqatçılar koeziyanın tərifini verərkən nitq prosesində ayrı-ayrı cümlələrin mənalarnı birləşdirən əlaqələri nəzərdə tuturlar. Məsələn, 1. They say there are only two ways out of the East End, the poor part of London. One is to become a criminal, the other is to become a boxer. Dad chose boxing. 2. They say there are only two ways out of the East End, the poor part of London. He never treated me any differently from my brother. I looked around the sitting room of the comfortable home. Burada əsas məqsəd ardıcıl şəkildə təqdim edilmiş cümlələrin hansılarnın mətn təşkil etdiyini, hansılarnın isə cümlə yığımı olduğunu müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Belə ki, birinci halda cümlələr məna baxımından bir-birini tamamlayın, burada mətnə xas olan məna bütövlüyü və məntiqilik müşahidə edilir. İkinci halda cümlələr arasında heç bir əlaqəlilik olmadığı üçün, onlar cümlə yığımı kimi qiymətləndirilməsi və qəbul edilməlidir. Beləliklə, diskursiv kompetensiya tələbələrə ayrı-ayrı cümlələrin nitq prosesində əlaqələndirilmiş şəkildə ifadə etmək qabiliyyətinin aşılmasını nəzərdə tutur.

Əsas hissə. Tanınmış alim Henry Widdowson özünü “Teaching Language as Communication” əsərində diskursiv kompetensiyamın tələbələrə aşılmasını kommunikativ dil təlimində olan əsas məsələlərdən biri kimi qiymətləndirir. İngilis dilini xarici dil kimi öyrənmək tələbələrə diskursiv kompetensiyamın aşılmasını yollarından danışarkən, Henry Widdowson bu istiqamətdə işin xarici dil tədrisinin ilkin pilləsindən başlayaraq məqsədyönlü, ardıcıl, mərhələli şəkildə aparılmasını tövsiyə edir. Təhsilin pilləsindən və xarici dilin tədrisi mərhələsindən asılı olaraq kompetensiyamın aşılmasına yönəldilmiş fəaliyyət təşkil edilməsi və ardıcıl şəkildə həyata keçirilməlidir. Belə ki, tələbələr verilən mətni oxumalı, sonra isə oxuduqları mətn əsasında özləri mətn yaratmalıdırlar. Lakin, oxu üçün təqdim edilmiş mətnlə tanışlıqları sonra tələbələrə bir sıra tapşırıq və çalışmalarnı yerinə yetirilməsi tələb edilir. Diskursiv kompetensiyamın inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş tapşırıq və çalışmalara gəldikdə, burada həm dil, həm şərti-kommunikativ, həm də kommunikativ çalışmalarnı yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur. Dil çalışmalarnın tələbələrə dil materiallarnın istifadə edilməsi prosesində düzgünlüyün təmin edilməsi olduğu halda, şərti-kommunikativ və kommunikativ tapşırıq və çalışmalarnı yerinə yetirilməsində əsas məqsəd tələbələrə nitqin səlisliyi, məntiqiyyəti, rabitəliliyini təmin etmək qabiliyyəti aşılamaqdır. Digər hallarda olduğu kimi, ixtisas dilində diskursiv kompetensiyamın aşılmasını üçün istifadə edilən materiallar xarici dil tədrisinin mərhələsindən asılı olmayaraq autentik olmalı, təlim materiallarnın seçilməsində tələbələrə maraqlan, tələbat və ehtiyacları nəzərə alınmalıdır.

Tədqiqatçılara görə, diskursiv kompetensiyamın aşılmasını prosesinin səmərəliliyini təmin edən amillərdən biri də bu istiqamətdə aparılan işin asandan çətinə, sadədən mürəkkəbə doğru prinsipinə riayət edilməsidir. Kompetensiyamın inkişaf etdirilməsi yönündə aparılan işi şərti olaraq üç mərhələyə bölmək olar: reseptiv,

reproduktiv, produktiv (yaradıcı) mərhələ. Reseptiv mərhələdə yerinə yetirilən tapşırıq və çalışmalar oxu və eşidib-anlama üçün nəzərdə tutulmuş autentik mətnlərin tələbələrə təqdim edilməsini nəzərdə tutur. Bu mərhələdə tələbələr dildəyişicilərinin danışıq mətnlərini necə qurduqları ilə tanış olur və onları müəyyən dərəcədə təqdim etməyə, nitqlərini dildəyişicilərinin nitqlərinə bənzətməyə çalışırlar. Reproduktiv mərhələdə tələbələr onlara təqdim edilmiş autentik mətnlərdən baza kimi istifadə edərək, mətdə olan leksik vahidlərdən və qrammatik strukturlardan istifadə edərək, eləcə də baza mətninin üslubi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla mətnin məzmunu söylənilir, mətnə dair özlərinin fikir və ideyaların söyləmişlər. Produktiv (yaradıcı) mərhələdə tələbələr baza mətnindən uzaqlaşaraq, özlərinin danışıq mətnlərini yaradırlar (2, s. 156).

Deduktiv yanaşma çərçivəsində yeni qrammatik materialın tədrisini üç əsas mərhələyə bölmək olar:

1. Yeni qrammatik materialın izah edilməsi.

Bu mərhələdə müəllim tələbələr üçün yeni olan qrammatik konstruksiyaya aid bir sıra misallar yazır, onların istifadə hallarını izah edir, sual və inkar formalarının əmələ gəlməsini, qısa cavab nümunələrini və s. qeyd edir.

2. Yeni qrammatik materialın işlənilməsi.

Bu mərhələdə tələbələr bir sıra çətin olmayan tapşırıqlar yerinə yetirirlər və bu tapşırıqlar dərhal bütün qrup tərəfindən yoxlanılır. Bu mərhələdə müəllimin yeni qrammatik materialın tələbələr tərəfindən mənimsənilməsinə nəzarət etməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

3. Yeni qrammatik materiala aid produktiv çalışmalar.

Bu çalışmalara dialoqların düzəldilməsi, müxtəlif mövzuların müzakirə edilməsi, şəkillərdə olan oxşar və fərqli cəhətlərin tapılması və s. bu kimi tapşırıqlar daxildir.

D.P.Asubel "Educational Psychology: A cognitive view" adlı kitabında qeyd edir ki, "İnduktiv yanaşma – qrammatikanın modellərə əsasən tədris olunması deməkdir. Bu yanaşmada müəllimin gətirdiyi bir sıra nümunələrdən çıxış edərək qaydaları tələbələr misallar əsasında çıxarırlar. Bu üsul tələbələrdə məntiqi təfəkkürü inkişaf etdirir, dil üzərində onların müstəqil və fəal çalışmalarına şərait yaradır. Tələbə düşünür, təhlil edərək qrammatik formaları tapır, onun mənasını müəyyən edir və ümumiləşdirir. Bu zaman qrammatik material tələbə tərəfindən şüurlu halda mənimsənilir. İnduktiv üsulun bir üstünlüyü də odur ki, bu üsul tələbəyə qrammatik materialın möhkəm aşılmasını təmin edir. İnduktiv yanaşmanın əsas üstünlükləri kimi lüğət ehtiyatının zənginləşməsinə, sabit söz birləşmələrini, danışıq leksikasını istifadə etmək bacarığının və sifahi nitqin başa düşülməsi və sifahi nitqin başa düşülməsi və s. şərait yaradan, tələbələrə sərbəstliyin təqdim edilməsini və canlı danışıq nitqindən qrammatik qaydaları çıxartmaq üçün imkan verilməsini qeyd etmək olar" (3, s. 733).

Qrammatikanın öyrənilməsində istifadə olunan induktiv yanaşma və bu yanaşmada istifadə olunan üsullarla tanış olmaq. İnduktiv yanaşmada iki üsuldən istifadə olunur: struktur və kommunikativ üsul. Struktur üsulda qrammatik materialın tədrisi mərhələləri bunlardır: nitq nümunələrinin dinlənilməsi, nümunələrin xor şəklində və ya fərdi olaraq tələffüz edilməsi, qrammatik strukturların istifadəsi ilə sual-cavab çalışmalarının yerinə yetirilməsi. Kommunikativ üsulda qrammatik materialın tədrisi mərhələləri bunlardır:

1. konkret nitq şəraitində mənimsəmə materialının dinlənilməsi.

2. nitq misallarının iştirakı ilə nitq imitasiyası mexaniki təkrarı aradan qaldırır.

3. oxşar mənalı ifadələrin vahid hekayədə qruplaşdırılması.

4. nitq nümunələrinin avtomatlaşdırılması üçün müxtəlif oyunların istifadəsi.

5. ünsiyyətdə hazır nümunələrdən istifadə.

Nəticə. İngilis dilinin tədrisində apardığım uzun müşahidələrdən mən belə bir qənaətə gəlmişəm ki, ingilis dilinin təlimi qarşısında qoyulan praktik məqsədə nail olmaq üçün qrammatik qaydaları tələbələrə şüurlu və mükəmməl mənimsətmək lazımdır. V.F.Allen yazır: "Tələbə qrammatik qaydaları şüurlu öyrənmədikdə, onu tez unudur. Qrammatik materialı şüurlu öyrətmək üçün onu misallarla izah etmək lazımdır. Tələbənin verilən qaydaları başa düşüb-düşməməsini yoxlamaq üçün ondan öyrəndiyi qaydaya aid testlər, müxtəlif tapşırıqlar verib həmin materialı tələbənin nə dərəcədə mənimsəməsini üzə çıxartmaq lazımdır. Bu zaman tələbənin təfəkkürü hərəkətdə olur, o düşünür" (4, s. 17).

Tələbəni düşündürmək, onu fikir söyləməyə təhrik etmək indi metodikada əsas prinsiplərdən biri sayılır. Müasir təlim metodları tələbənin oxuduğundan nəticə çıxartmasını, oxuduğu haqqında fikir söyləməsini tələb edir. Məsələn: mən Present Continuous zamanını tələbələrə tədris edərkən tələbələrlə belə bir oyun aparıram. Mən onlardan dərstdə müəyyən hərəkət etmələrini xahiş edirəm. Məsələn: tələbələrdən biri gülür, digəri kitab oxuyur, üçüncü tələbə nəsa yazır, dördüncü tələbə isə danışıq və s. Sonra isə mən tələbələrdən bu sualları soruşuram:

Who is smiling? Who is reading a book? Who is writing? Who is speaking?

Beləliklə, mən dərstdə çalışıram ki, tələbələr qrammatik qaydaları verilmiş misallar əsasında dərk edib mənimsəsinlər. Bəzi müəllimlər qrammatik qaydaya həddindən çox vaxt sərf edir və dilin başqa aspektlərini unudurlar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Asher, J. (1977). Learning another language through actions: The complete teacher's guide. Los Gatos, CA: Sky Oaks Publications.p.123.
2. Alchule: A.S. Teaching achievement niilivaiitii V.A.S.Alichulei, D.Tauui, J.Me Intire. Middletown, Conn, 1970.p.156.
3. Asubel D.P.Educational Psychology: A cognitive view. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1968, 733 p.
4. Allen V.F Trends in the Teaching of English // TESL, Reporter 6, Summer 1973, JV4, p.17.

Açar sözlər: kommunikasiya, sifahi nitq, kontekst, inkişaf, termin, İngilis dili.

Key words: communication, oral, speech, context, devlopment, term, L'Anglais

Ключевые слова: коммуникация, устная речь, контекст, развитие, термин, Английский язык.

Formation of communicative competence in english languag and its discursive, sociohngustic , strategic role in the sentence

Summary

The article deals with the main principals of competence. Today the main goal of teaching and learning foregin languages in the global world is developing language learners' ability to use the target language for communication. The process of teaching English should be based on the communicative - functional approach of teaching languages.The whole process of teaching oral speech should be goal-oriented and systematic. It will make the process of teaching oral speech more effective. Today the main goal of teaching and learning foreign languages in the global world is developing language learners' ability to use the target language for communication language teaching&learning.

Формирование коммуникативной компетенции в английском языке и его дискурсивная, социолингвистическая, стратегическая роль в предложении

Резюме

В данной статье рассматриваются к вопросу о коммуникативных компетенции. Здесь говорится о необходимости внесения радикальных изменений в существующую систему обучения устной речи на иностранном языке. Процесс английскому языку в целом и процесс обучения должен базироваться на коммуникативно - функциональном принципе. Обучением устной речи должно носить целенаправленный, системный, поэтапный характер, что будет содействовать повышению эффективности данного процесса.

Rayçi: filologiya elmləri doktoru, dosent Yusif Süleymanov